

opdatering

Årbog for Vardemuseerne
& Ringkøbing-Skjern Museum

2017

Løgn fra Ende til anden
Oksballejrens Leder dementerer Meddelelse om Bordel i Oksbøl
„Esbjergbladet“ indeholdt i Gaar følgende opsigtsvækkende Meddelelse: „Der hvad vi erfarer, er der i Oksbøl sket en veritabel Focid-havde

H. Sverdrup Sverdrup
af Oksbøl, Næst i Danmark
af Sverdrup og Sverdrup, Næst i Danmark,
Sverdrup, Sverdrup, Sverdrup,
Sverdrup, Sverdrup, Sverdrup.

opdatering

Årbog for Vardemuseerne &
Ringkøbing-Skjern Museum 2017

opdatering
Årbog for Vardemuseerne
& Ringkøbing-Skjern Museum 2017

© Forfatterne, Vardemuseerne
& Ringkøbing-Skjern Museum 2018

Redaktion: Christian Ringskou og Tine Lorange

Korrektur: Harriet Ludvigsen

Grafisk tilrettelæggelse: Tine Lorange

Forsidefoto: Niels A. Hansen

Fotos og illustrationer: med mindre andet er angivet
ved de enkelte fotos og illustrationer tilhører
billedmaterialet i denne bog Vardemuseerne,
Ringkøbing-Skjern Museum eller Arkæologi Vestjylland

Alle kort, Danmarks Højdemodel og
ortofotos: ©Geodatastyrelsen

Skrift: Myriad Pro

Papir: MultiArt Silk 130g

Omslag: 1/s 250g

Tryk: Strandbygaard Grafisk A/S, Skjern

ISBN 978-87-89834-97-9

ISSN 1903-9581

Kære Læser!

Velkommen til årets opdatering. Det er ottende gang Vardemuseerne og Ringkøbing-Skjern Museum udsender en fælles årbog, der beskriver noget af alt det, der sker på museumsområdet i de to kommuner.

Og som altid er årbogens indhold blandet. Denne gang er der en hel stribe artikler, der er resultatet af 20 antropologistuderendes feltarbejde i maj måned 2017 omkring Hvide Sande. Der er fine portrætter af Skjerns "Kornelius Blisand", Christian Hansen og Vestjyllands "Rembrandt", Christen Lyngbo. Der er artikler om museernes formidling både i landskabet og inde på museerne. Der er artikler om to forskellige flygtningelejre fra tiden

efter Anden Verdenskrig og vi fortsætter byvandringen gennem Ringkøbings gader før og nu. Der er fokus på jernalderens spader og deres rette brug og en artikel om alternativ medicin for hundrede år siden – som nu giver vore dygtige detektorfolk fund fra marken. Og så er der som i de tidligere årgange beretninger fra museumsforeningerne om deres aktiviteter og en oversigtsartikel om årets arkæologiske udgravninger.

Som altid kommer vi langt omkring – selvom vi holder os inden for de to kommuners grænser. Men der er meget historie her i Vestjylland. Og vi bliver ved med at finde nyt om den.

God læselyst

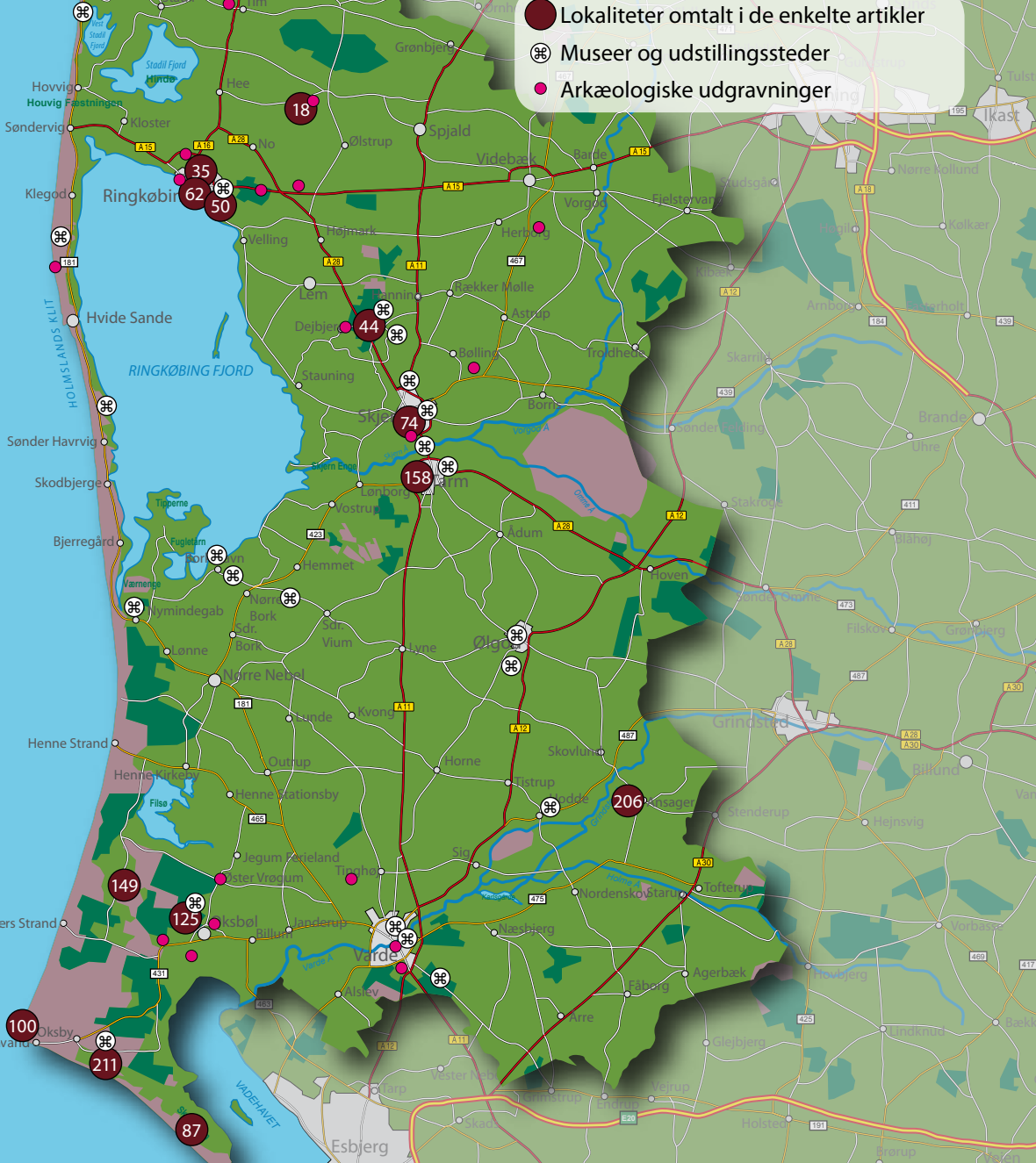
Kim Clausen og Claus Kjeld Jensen

● Lokalteter omtalt i de enkelte artikler

☞ Museer og udstillingssteder

● Arkæologiske udgravninger

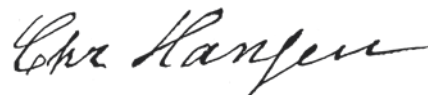

Indhold

- 6** Museumsforeningernes årsberetninger
- 16** Årets gang i ArkVest
Af Lene B. Frandsen & Poul K. Jørgensen
- 18** Lyngsmose Nord
Af Palle Eriksen, Torben Egeberg & Per Ole Rindel
- 24** Huller i jorden
Af Henriette Lyngstrøm
- 35** Ringkøbings middelalderlige byprivilegier
Af Anders Bøgh
- 44** Rakkerpakket i Ringkøbing Amt
Af Caroline Larsen
- 50** Fra Torvet til havnen
Af Christian Ringskou
- 62** "Ja, saadan kan man jo blive ved at mindes"
Af Helen Borg
- 74** Købmand Christian Fabricius Hansen
Af Christian Ringskou
- 87** Fra Strøget til Skallingen
Af Daniel Henschen
- 96** Volta, Galvani, strøm i døde frøer og en kvaksalver fra Frederiksberg
Af Lars Chr. Bentsen
- 100** Blandt sovjetiske krigsfanger og flygtninge i Blåvandlejren
Af Harald H. Jepsen
- 125** At skabe orden i kaos
Af John V. Jensen
- 149** Forsvinde fra mands minde
Af John V. Jensen
- 158** Tarm Stole- og Møbelfabrik i over 100 år
Af Christian Lind Thomsen
- 169** På feltøvelse i Naturens Rige
Af Bodil Selmer, Afdeling for Antropologi, Aarhus Universitet
- 203** Naturens Rige
Af Lisbeth Lunde Lauridsen
- 206** Genstande på et museum
Af Holger Grumme Nielsen
- 211** Punktum, punktum, komma, streg
Af Pernille Ø. Sørensen & Anja Høegh
- 218** Årets udgravninger
Af arkæologerne i ArkVest
- 238** Tidstavle
- 239** Retteblad

Købmand Christian Fabricius Hansen

Af Christian Ringskou

Skjerns Kornelius Blisand

Mon årbogens læsere kender Kornelius Blisand? Det gør de sikkert. Opdatering udkommer jo kun én gang om året, så der er tid tilovers til at læse Anders And. Men for at også de mindre belæste kan følge med, begynder vi alligevel med et citat fra internettets centralnervesystem Wikipedia:

Kornelius Blisand er Andebys grundlægger. Han er ikke en nulevende person, han kendes først og fremmest fra en klassisk Carl Barks-historie, hvor en rig maharajah konkurrerer med Joakim von And om, hvem der kan rejse den største og dyreste statue af byens grundlægger. Siden har han, især hos Don Rosa, indgået som den selvfølgeligelige grundlægger af Andeby.

Kornelius Blisand ankom på sin prærievogn til den øde plet, der senere skulle blive den pulserende metropol Andeby. På samme måde kan vi forestille os denne histories hovedperson, Christian Fabricius Hansen, ankomme med ungdom, virkelyst og gode anbefalinger til den plet, der skal blive til Skjern. Han kaster et blik over området og træffer en beslutning med vidtrækkende konsekvenser: Her skal det være. Og som med Blisands tilfælde i Andeby fulgte mange andre efterhånden Hansens eksempel i Skjern. De få gårde fik selskab af håndværkere og handlende. Der kom jernbane og institutioner. En driftig lille by voksede frem.

Christian Fabricius Hansen har aldrig fået en stor og dyr statue i Skjern, og da vi hverken kan regne med en rig maharajah eller Joakim von And, må vi også i denne artikel nøjes med at riste en rune over hans virke i ord og billeder. Det har vi så til gengæld alle muligheder for. I maj 2017 var Ole

Krarup Hansen på besøg. Han forærede Ringkøbing-Skjern Museum en guldgrube af et materiale, der udvider og kvalificerer vores viden om Christian Fabricius Hansens virke.¹

Og så ikke mere om Kornelius Blisand. For det første minder Ole Krarup Hansen ikke det mindste om Anders And, selvom den første er oldebarn af Christian Fabricius Hansen og den anden er tipoldebarn af Kornelius Blisand. For det andet fordi den samling af papirer, fotos og genstande fra Christian Fabricius Hansen, som Ole Krarup Hansen havde med, tager historien ud af tegneseriefiktionen og gør den helt konkret og tilstedeværende. For det tredje har nybyggeranalogien, når ret skal være ret, alvorlige begrænsninger: Er byen Skjern end ung, så er stedets historie dog lang her, hvor vejene i umindelige tider har fundet sammen for at krydse Kirkeåen.

”Hansen var jo saadan en Slags halvfin Mand”

Christian Fabricius Hansen kom til verden i Arnum mellem Ribe og Haderslev den 2. august 1821 som søn af skolelærer og kirkesanger Niels Hansen. Tidligt i livet bragte skæbnen ham til Vestjylland, idet skolelæreren døde, og drengen kom til Borris præstegård, der i begyndelsen af 1800-tallet med lærerseminarium og bogtrykkeri var noget af et kulturelt center.² Præsten Claus Nicolaj Vilstrup var gift med den senere købmands moster Christine Sofie, der var datter af den navnkundige Borris-præst Christian Johan Lodberg Krarup (som altså var Christian Fabricius Hansens morfar). Krarup-slægten spillede en stor rolle i Vestjylland i 1700- og 1800-tallet, hvor den befolkede ikke

så få præstegårde og lagde mænd til den enevældige kongemagts forskellige embeder.³

I april 1836 blev Christian Fabricius Hansen konfirmeret med karakteren "Meget godt" for såvel opførelse som kundskaber, og sognepræst og koncistorialråd Vilstrup sendte sin nevø ud i verden. Hansen var først i handelslære i København,⁴ dernæst i lære som drejer i Ribe. I 1846 fik han arbejde på Nymølle i Lem. Her kom Hansen til at arbejde for en af tidens førende vestjyske forretningsmænd, den navnkundige Peder Smith, der både var papirfabrikant, amtsrådsmedlem, handelsmand og meget andet.⁵ I folketællingerne 1850 som 1855 blev han betegnet som bogholder og nævnt som nummer to af Smiths mange medarbejdere.⁶ Efter Hansens skudsmålsbog at dømme var han Smith en betroet medarbejder. Ved afrejsen i 1855 skrev papirfabrikanten følgende:

Den nævnte C F Hansen har i 8½ aar været mig en troe Medhjælper ved mange Forretninger tillige har han været mine Børn en god og kjerlig veileder, mig Selv en sand ven som jeg ofte vil Savne hvorfor jeg af Hjertet nu ønsker det stedse maa gaa ham vel – Nymølle, 5 Maj 1855
P Smith⁷

Det var med andre ord en ung mand med forbindelserne og sikkert også kreditværdigheden i orden, der ankom til Skjern i 1855. Ikke så sært at en af hans gamle tjenestefolk næsten 100 år senere refererede til ham som "saadan en Slags halvfin Mand".⁸

Skjern før Skjern

Lad os i fantasien ankomme til Skjern sammen med Christian Fabricius Hansen i 1855. Hvis turen er startet på Nymølle, kommer vi fra nordvest med vejen fra Ringkøbing. Blot nogle få år tidligere var vi kommet med den gamle landevej, der gik af en vestligere rute ind over det nuværende Amager før at mødes med vejen fra Holstebro midt i det område, der skulle blive stationsbyens centrum. Men ikke længere. 1850-60'erne var de store ingeniørbyggede

landevejes anlægsperiode, og vi kommer ind med den moderne drænede chaussé, der næsten som i dag møder vejen fra Holstebro ved Ganer Å. Nu følges de to landeveje gennem et område, der just ikke har meget med by at gøre, men hvor flere gamle velbyggede gårde med marker og enge viser os, at stedet så langt fra er ubeboeligt. At her er vindomstust, og at lyngen fra de store heder kryber helt ind til markerne og tæt ind på landevejens grøfter får så være. Det er forår, så det er ikke sikkert, vi opdager, at Engsig-bøndernes friske lysegrønne korn gror i temmelig skarpsandet muld. Til gengæld springer det i øjnene, at engene her ved den store ås nordlige tilløb giver godt udbytte. Vi krydser kirkeåen og når Skjern kirke. Her deler vejen sig igen med én, der går over Skjern Å og videre mod Varde, og én, der går nord om til vadestedet i Borris og videre mod Kolding. Vi kunne fortsætte til herredskontoret og endnu et par store gårde

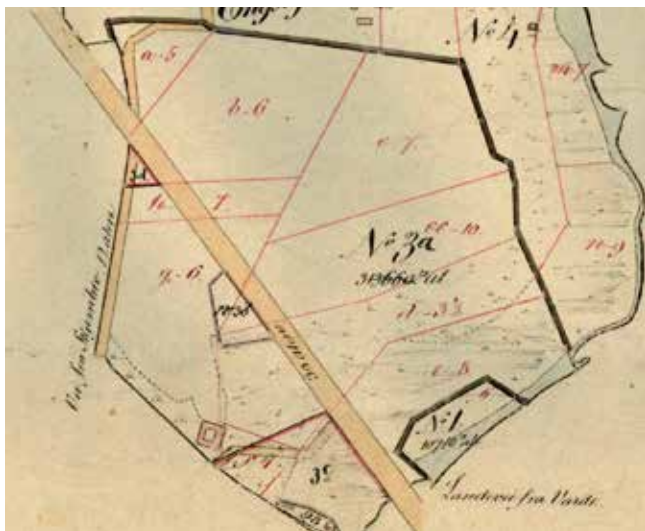

Et sydligt udsnit af Original1-kortet over Engsig Jorder, Skjern sogn, 1818-1855 giver en række informationer. Matrikel 3 med de gode enge langs kirkeåen har på et tidspunkt tilhørt Jeppe Thomsen (Jeppe Engsig), men før 1855 er bygningerne brudt ned og flyttet til en plads sydvestligt på matriklen. Den nye landevej skærer matriklen nordvest-sydøst. Den er tegnet ind ved en sen tilføjelse.

ved Skjern Enge, men det bliver i så fald uden Christian Fabricius Hansen. Han har bestemt sig. Pladsen med gode landeveje i fire retninger virker som det rigtige sted for en ung købmand at slå sig ned.⁹

Høker ved "allernaadigste Bevilling"

I 1850'erne kunne man ikke uden videre etablere sig som købmand på landet i Danmark. Tværtimod; handel var købstædernes privilegium. Med grundloven af 1849 blev der ganske vist indvarslet næringsfrihed, men de nye forhold blev først knæsat ved lov i 1857 og i mangt og meget først indført i 1862. Handel på landet var imidlertid i sin vorden, og på gården Lille Engsig, matr. 3 lige nord for Kirkeåen og vejgaflen ved kirken var gårdens indehaver Ane Sørensdatter, altid omtalt som Jeppe Engsig's enke, indehaver af en kongelig høkerbevilling.¹⁰ Tilladelsen, der

Samme udsnit sydligst i Engsig fra original2-kortet 1855-70. 3 er blevet til 3a, fordi der nu også findes en mindre 3b ved landevejen. Den nye matrikel er Christian Fabricius Hansens købmandsgård. ©Geodatastyrelsen.

nu takket være Ole Krarup Hansen er kommet på museum, markerer indgangen til nye tider i Skjern, men den er forunderligt altmodisch i sin form og nok en fuldstændig gengivelse værd.

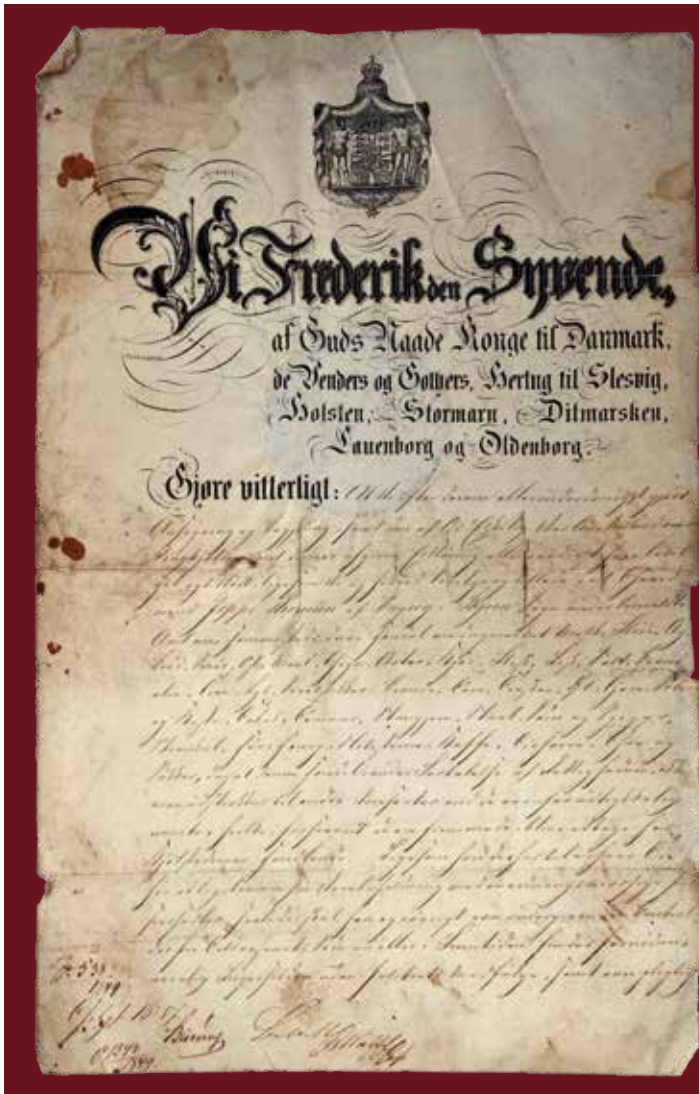
Jeppe Engsig var død af "Brystsvaghed" i 1854,¹¹ og enken traf aftale med Christian Fabricius Hansen om udlejning af høkerbevillingen. Kontrakten er kun bevaret i en meget vanskeligt læselig kladde, hvor partier er streget over og tekstens rækkefølge er særpræget. Det er ikke afklaret, om den nogensinde blev sat på stemplet papir og læst ved herredsretten, endsigte renskrevet og underskrevet. For 20 Rigsdaler om året de første fem år og herefter med en faldende betaling overlod Jeppe Engsig's enke "C Hansen af Nymølle" høkerbevillingen og en jordlod ved den nye landevej – "ved Scauseen".

Som han nu stod der ene mand i sin lille butik, havde den 34-årige høker kun brug for en enkelt bog i lommeformat for at holde styr på handel og kredit. Bog nr. 1 ført fra den 3. maj 1855¹² giver indblik i kundekredsen. Vi møder folkene fra de nærliggende gårde, heriblandt Jeppe Engsig's enke, der fra starten var en flittig kunde, og vi møder gårdfolk fra nabosognene, som endnu ikke havde handel tættere på. Der er også enkelte, der, ligesom Hansen selv, ikke var landbrugere, men som levede af håndværk, nemlig skomager Outzen, "Mathias Smed" og "Kitzki" alias skomager Jørgen Zerakitsky. P. Smith i Nymølle og Koncistorialråd Vilstrup fra Borris optræder – det er godt at have forbindelser. "Overauditor Lund" alias Brødremenighedens missionær Frans Lund, der arbejdede med udgangspunkt i Skjern, og sognets præst C.F. Jordan købte også jordiske fornødenheder hos Hansen.

Fra høker til købmand

Da Jeppe Engsig's enke i 1861 solgte Lille Engsig til sin svigersøn Morten Christensen, var de formelle forhold omkring Hansens handel stadig ikke særligt solidt forankrede. I skødet meddeler enken, "at den Jord, som Kjøbmand

Vi Frederik den Syvende, Af Guds Naade Konge til Danmark, de Venders og Gothers, Hertug til Slesvig, Holsten, Stormarn, Ditmarsken, Lauenborg og Oldenburg

Gjøre vitterligt: At Vi efter deres allerunderdanigst gjorte Ansøgning og Begjæring, samt den af Os elskelig Vor Amtmand over Ringkjøbing Amt dennes afgivne Erklæring allernaadigst have bevilget og tilladt, ligesom Vi og hermed bevilge og tillade, at Gaardmand Jeppe Thomsen af Engsig, Skjern Sogn under bemeldte Amt maa sammesteds drive Handel med nymalket Mælk, Fløde, Æg, Brød, Smør, Ost, Meel, Gryn, Ærter, Kjød, Flæsk, Fisk, Salt, Brændolie, Tran, Lys, Svovlstikker, Brænde, Tørv, Træskoe, Øl, Tjære, Soda, og Kiste (?), Tobak, Tømmer, Stangjern, Staal, Søm og Spiger, Stenkul, Hør, Hamp, slibestene, Kaffe, Cichorie, The og Sukker, dog at denne Handel, under Fortabelse af Rettigheden, ikke maa udstrækkes til andre Varesorter end de ovenfor udtrykkelig nævnte, hvilke forsaavidt de ere fremmede, blive at tage hos Købstædernes Handlende. Ligesom han derhos til enhver Tid har at legitimere sin Varebeholdning med anmodningsmæssige passeersedler, saaledes skal han og i øvrigt være undergivet den Control, der fra Toldvæsenets Side nu eller i Fremtiden findes fornøden, nemlig inquisition uden Politiets medfølgelse, samt være pligtig at bære de med Toldvæsenets Controlrejser forbundne omkostninger. Endelig har han i alle de Tilfælde, hvor der maatte opstaa Spørgsmaal om denne vor allerhøjeste Bevillings Erklæring, at underkaste sig vor Indenrigsministers Kjendelse – Saalydende Alle og Enhver imod det som foreskrevet staar, finder at gjøre. Givet i Vor kongelige Residentstad Kjøbenhavn d. 19. Januar 1850

Under Vort Kongelige Segl

Det ældste bevarede foto af Christian Fabricius og Ulrikke Hansen.

Hansen hidtil har haft og har til leie fra Gaarden, er af mig undtaget eller forbeholdt ved Handelen, og bliver af Kjøberen at foranstalte, snarest ske kan, uden bekostning for mig, udskilt fra Gaardens øvrige Jorder, saa den kan faa sit særskilte Hartkorn".¹³ Året efter var Hansen på

Købmand Hansens fire børn fotograferet omkring 1880. Bagest Peter Otto, forrest Sophie Amalie, Ulrikke Elisabeth og Andreas Johannes. Foto udlånt af Per Vig.

herredskontoret for at betale 50 Rigsdaler for en købmandsbevilling,¹⁴ og i 1864 købte han matriklen 3b af Morten Christensen for 140 Rigsdaler. Matriklen skulle efter Indenrigsministeriets udstykningstilladelse være bebygget inden to år, men det var allerede sket. Skødet fra 1864

blev først tinglyst i 1874, men det var måske ikke så vigtigt, for i 1868 købte Hansen resten af matriklen af Morten Christensen for 2400 Rigsdaler.¹⁵ Høkeren var blevet købmand og gårdmand.

Nu var Christian Fabricius Hansen endelig klar til kærligheden. På Nørre Karstoft syd for Skarrild fik han øje på en rank herremandsdatter fra Henne. De jyske godsejerslægter var ikke helt, hvad de før havde været, så Ulrikke Rauhe arbejdede som mejerske. Det har sikkert passet Hansen udmærket. Han kunne godt bruge en kvinde, der på den ene side kunne give ham endnu flere kontakter i betydelige vestjyske kredse, men som på den anden side skulle styre både husholdning og en del af produktionen i den voksende virksomhed. Brylluppet stod i Skarrild Kirke på Christian Fabricius Hansens 40-års fødselsdag den 2. august 1861. Proprietæren på Nørre Karstoft Christian Rahbek (af Krarup-slægt) og den bekendte kloge mand mm. P. Kragssig på Sandgaard var forlovere, så købmanden var som sædvanligt i godt selskab.¹⁶

I 1860 bestod Christian Fabricius Hansens husstand af ham selv, en handelslærling og to tjenestepiger. Ti år senere var hustruen og de to første børn kommet til (papirfabrikant Smith stod fadder ved den første søns dåb¹⁷), og Hansen havde en handelslærling og yderligere tre tjenestefolk. Ved folketællingen 1880 var forretningen på sit højeste. Husstandens 12 sjæle talte udover mand, kone og tre af de fire børn og købmandens gamle mor, en handelsbetjent, en handelslærling og fire tjenestefolk.¹⁸

Købmandsgården, der efter flere veloplagte forfatteres oplysninger var startet som et ganske beskedent hus med handel gennem en lille lem til landevejen, voksede. Hansen flyttede avlslængerne fra Jeppe Engsig's gård hen til købmandsgården.¹⁹ I 1880'erne donerede han en grund til et nyt Ting- og Arresthus, og det blev ordnet sådan, at bygningshåndværkerne, nu de var i gang, også udvidede og ombyggede købmandens bygning til gaden, så den lave stråttækte længe blev ombygget til en karakteristisk og tidstypisk høj pudset facade med paptag.²⁰

Naturalieøkonomi og produktion

Den, der forestiller sig skarpe skel mellem handel og håndværk, misforstår økonomien i en købmandsgård i 1860-80'erne. Christian Fabricius Hansen nød ikke det privilegium, der karakteriserer senere tiders købmænd: betaling i penge. Den smule, vestjyske bønder fra et stort område købte hos købmanden, blev betalt med overskudsproduktion fra andre dele af gårdenes meget forgrenede produktion. En del af de varer, købmand Hansen således tog imod, måtte bearbejdes, før de kunne sælges videre. Bøndernes smør var af meget varierende kvalitet, og det skulle æltes og renses. Honning blev leveret i klumper med bivoks og døde bier, så det måtte gennemgå en række arbejdsprocesser, før mjød

Tællelysene blev lavet med et lystøberbord magen til dette, der blev givet til Ringkøbing Museum af en mand i Rindum for mere end 100 år siden. Når processen først var i gang, kunne der ikke holdes pause, og købmandens betroede tjenestepige Kjersten måtte arbejde i dagndrift.

og voks var klar til salg. Fra slagting af får og okser leverede bønderne talg, der først kunne sælges videre som en værdifuld vare i form af tællelys, når købmandens folk havde været i arbejde ved det store lysestøberbord.²¹

Transport var et kapitel for sig. Senere skulle jernbanen forandre forholdene radikalt, men i de første årtier var Christian Fabricius Hansen nødt til at være lige så meget vognmand som købmand.²² Varer skulle hentes og bringes i Ringkøbing, Varde eller længere væk. Det færdigbehandlede smør blev kørt til Holstebro og derfra sendt fra den nye havn i Struer til København. Andre rejser gik til Århus eller endog til Flensborg, og ifølge Andreas Johannes Hansens beretning var købmandens kusk Daniel Pedersen ofte på ture, der varede flere uger.

På toppen

Købmand Christian Fabricius Hansen var på flere måder Skjerns førende skikkelse i 1870-80'erne. I 1868-69 var han Skjerns første sognerådsformand,²³ i 1875 var han medstifter af Skjern Sogns Spare- og Laanekasse, hvor han sad i bestyrelsen indtil 1881 og derefter i en årrække virkede som revisor.²⁴ Han forærede jord til opførelse af Indre Missions missionshus²⁵ og til et ting- og arresthus. I perioden 1870-87 indhentede han syv indenrigsministerielle tilladelser til udstykninger af Lille Engsiges jord.²⁶ En række skøder og obligationer blandt de gulnede papirer fra Ole Krarup Hansen viser, hvordan købmanden var involveret i en del af den første beskedne byudvikling, blandt andet Skjern Actie Tømmerhandel, der, som et tidligt fotografi viser, havde til huse umiddelbart nord for købmandsgården.

Købmanden havde både pengesager i Ringkøbing og i Varde, men en række vekslere fra 1870'erne fra en notar i Hamburg viser, hvordan der skulle mere end en krig og et nationalt traume til at afbryde den gamle vestjyske handelselites forbindelser til de økonomiske kraftcentre i de områder, vi i dag kalder Nordtyskland.

Christian Fabricius Hansen på toppen af sin karriere. Man kan forestille sig, hvordan det faste blik hvilede over købmandsgårdens mangeartede aktiviteter.

Da jernbanen kom til Skjern med den vestjyske længdebane i 1875 og tværbanen til Herning og Århus i 1881, må Hansen have set det som en stor fordel for sin forretning. I 1887 indhentede han Indenrigsministeriets tilladelse til anlæg af et læssespor. Ifølge deklARATIONEN, som købmanden bekostede tinglæst, skulle han selv betale for vedligeholdelse og eventuelle ændringer.²⁷

Men om den ikke længere helt unge købmand Hansen til bunds og i tide forstod hvilke grundlæggende forandringer i økonomi, bebyggelse, kapital og erhverv, jernbanen efter en lidt langsom start skulle medføre? Det er nu alligevel et åbent spørgsmål.

Denne serie fotos fra 1890'erne er de ældste af Christian Fabricius Hansens købmandsgård. Måske et medlem af familien legede med hobby-fotografi? Flere skriftlige kilder angiver, at gården havde asfalt- eller paptag, men billederne viser, at der i hvert fald til landevejen var skifer tag.

I privaten

Ole Krarup Hansens gave til Ringkøbing-Skjern Museum begrænser sig ikke til gamle dokumenter. Med personlige effekter og en samling porcelænen og fajance bringer den os også lidt tættere på livet, som det førtes i Skjerns første købmandsgård. Før vi forlader familien Hansen inviterer vi derfor os selv til globryllup med et foto taget ved bryllupsfesten for Andreas Johannes og Alma Margrethe Louise Kristiane (f. Simonsen) i 1907.

Når fotografen er færdig, er middagen serveret, og så er det engelske semiporcelæn med transfertryk sikkert på bordet. Gaven fra Ole Krarup Hansen tæller fade, terriner, sovsekander og tallerkner i fem størrelser fra den store Wedgwood-fabrik i Stoke-on-Trent i det engelske industriområde mellem Liverpool og Birmingham.²⁸

Det unge brudepar i købmandsgårdens fine stue sammen med den yngste datter Ulrikke Elisabeth og dennes mand skræddermester Poulsen og selvfølgelig gamle købmand Hansen og hustru.

Overhalet af nye tider

Efter beskedne tilløb i 1880'erne tog den hastige byudvikling fart i 1890'erne, og på få årtier blev Skjern til en by med befolkningstal og økonomi sammenlignelig med de mindre købstæder. Ved indgangen til årtiet var købmanden 68 år gammel, og da byen blandt de mange nye handlende og håndværkere også fik en yngre købmand Christian Gade Hansen, blev Christian Fabricius Hansen nu meget karakteristisk til "Gamle Hansen".

Mens alt det nye skete nord for Christian Fabricius Hansens købmandsgård, fik købmanden andre interesser. Stadig mere af hans tid gik i den have, hvor han allerede i 1875 havde plantet de første træer.²⁹ Blandt papirerne fra

Brødrene Peter Otto (med briller) og Andreas Johannes Hansen hos fotograf Brøndum i Skjern sammen med familiens hund.

Christian Fabricius Hansens købmandsgård med udstillingsvinduerne godt fyldt op med isenkram.

Ole Krarup Hansen findes en regning fra Gram Slotshave fra efteråret 1894, hvor købmanden havde købt tre æbletræer, fire pæretræer, et ferskentræ, tre kirsebærtræer, en rabarberplante og forskellige pryddplanter. For senere generationer kan det måske være svært at forstå, hvordan havearbejde kunne være mere end en fritidsforøjelse for en travl forretningsmand, men Hansen var barn af 1800-tallets

Dette matrikelkort over Engsig By, alias det unge Skjern, der er opdateret i perioden 1886-1899, viser, hvordan udviklingen tog fart nord for Christian Fabricius Hansens matrikel 3. ©Geodatastyrelsen.

træløse Vestjylland. For hans generation var træernes tilbagevenden et under, og sønnen Peter Otto Hansen har fortalt, hvordan de modne æbler i købmandsgårdens have var lige så fantastiske for Gamle Hansen, som havde han høstet appelsiner.³⁰

Allerede i 1890 var husstanden mindre end den havde været ti år tidligere, idet den udover købmanden, hustruen og den yngste datter nu talte to kommisser og tre tjenestefolk. Den næste folketælling fra 1901 afspejler det generationsskifte hos familien Hansen, der blev indledt med skøde på gård og jord til den yngste søn Andreas Johannes Hansen i 1898.³¹ Gamle Hansen står opført som "Husfader" og "Forhv Kjøbmand", mens Andreas Johannes med sine 28 år anføres øverst og betegnes "Gaardejer", og den ældste søn Peter Otto Hansen er "Kaffebrænder". Derudover tæller husstanden en forkarl, en kokkepige og to tjenestepiger. Den sidste folketælling før Christian Fabricius Hansens død, nemlig den fra 1906, giver imidlertid ikke indtryk af den store succes. Andreas Johannes Hansen betegnes nu som "Landmand", mens Peter Otto Hansen er "logerende". Udover deres gamle forældre bor de sammen med to tjenestefolk, og i købmandsgården, hvor handel, produktion, lager og folkehold engang lagde beslag på hver en kvadratmeter, var der nu plads til en logerende landinspektør.³²

Christian Fabricius Hansen døde den 16. februar 1910 88 år gammel.³³ I Ringkjøbing Amts Dagblads mindeord læser man, at

Hansen var fra sin mangeaarige Forretningstid og ved sine mangehaande andre Forbindelser kendt i vide Kredse og almindelig agtet og afholdt for sin fuldtud noble og hæderlige Karakter. (...) I sine yngre Dage var han Medlem af Sogneraadet og en Periode Formand. Det offentlige Liv interesserede ham dog altid mindre end den stille Hygge i Hjemmet.³⁴

Ved begravelsen den 25. februar var der ifølge sønnen Andreas Johannes' beretning mere end 200 kranse. "Der var ikke meget efter Far", har den anden søn Peter Otto imidlertid fortalt,³⁵ og det er sandt. Hustruen Ulrikke Hansen døde

i april samme år, så boet blev gjort op. De samlede aktiver beløb sig til mindre end 500 kr., som de fire børn overtog til privat skifte.

Et barn af sin tid

Ved en overfladisk betragtning må man undre sig over den sene Christian Fabricius Hansen. Hvordan kunne han lade den nye tids vækst, udvikling og kapital havne på andre hænder? Forfatteren Jenny Alkjær sig ramte imidlertid hovedet på sømmet, da hun kaldte sit kapitel om købmanden "En skikkelse fra Overgangstiden". Ligesom Kornelius Blisand ville føle sig fremmed i det moderne Andeby, var Christian Fabricius Hansen i sin kulturelle og økonomiske profil anderledes konstitueret, end den unge bys nye dynamiske generation.

Hansen var rundet af et karakteristisk vestjysk fænomen: Landsdelens gamle købstæder var få og små, og de var ikke i stand til at hævde det privilegium på handel og håndværk, de retmæssigt nød indtil 1850'erne. Mere eller mindre uafhængigt af byerne fandtes et økonomisk netværk, hvor studehandelen nok var udgangspunktet, men hvor andre former for handel og produktion fik stadig større betydning.³⁶ Den centrale skikkelse i den sidste generation af denne alternative vestjyske handelselite var ingen anden end Hansens nestor Peder Smith på Nymølle, ligesom forbindelserne til Krarup- og Rauhe-slægterne sikkert har placeret ham solidt i kredsen.

De økonomiske muligheder, Christian Fabricius Hansen var opdraget med, tog udgangspunkt i et landbrug, hvor gårdene næsten var selvforsynende enheder, der kun solgte en beskedent merproduktion for til gengæld at købe ganske få varer. Handelen kunne besørges af få aktører, der måtte være indstillede på transport over store afstande. Endvidere var handel tæt knyttet til landbruget også ved det forhold, at overskud efter gammel sædvane blev placeret i jord. Den succesfulde Christian Fabricius Hansen var lige så meget bonde, som han var købmand, og på

Der var købmandsforretning i Christian Fabricius Hansens gård indtil maj 1945, hvor en stor brand i en række virksomheder også ramte C. Jensens enkes købmandsbutik, der blev delvis ødelagt.³⁸ Kun den sydlige halvdel af bygningen til gaden overlevede. Den er i dag beboelse (Bredgade 17).

fotografierne optræder han altid med den for det sene 1800-tals gårdmænd karakteristiske halsklud.

"Chr. Hansen var vokset op under en svunden Tids Livsformer og havde skabt sin Forretning i et langsom foranderligt, let overskueligt Sognesamfund", skrev Jenny Alkjær sig.³⁷ Men i købmandens sene år var forandringerne omkring ham alt andet end langsomme. Med andelslandbrugets gennembrud producerede bønderne nu meget mere markedsorienteret, og de købte mange flere varer. Der opstod en ny kultur omkring handel og håndværk, hvor den nye bys pionerer førte et rigtigt byliv løsrevet fra landbruget.

Lad os forestille os den ældre Christian Fabricius Hansen stå på sin trappesten foran den købmandsgård, der havde

været rammen om et langt liv i relativ velstand. Hansen ser mod nord, hvor banegården har fået selskab af nye gader med huse i flere etager, så man efterhånden ikke kan se, at vejen fortsætter op til Nymølle. Købmanden vender blikket mod syd og øst. Nu ser han sine enge ved Kirkeåen. Det passer ham sikkert meget bedre. Den nye generation med slips og knækflipper kan have deres hjørnehuse med tårne og spir for sig selv. Gamle Hansen er tilfreds med sin blandede landhandel på Lille Engsig og sine frugttræer i haven.

Christian Ringskou kan kontaktes på cr@levendehistorie.dk

Noter

1. Indleveringen er journaliseret i Ringkøbing-Skjern Museum som sag RSM10857. Denne artikel hviler, hvor intet andet er oplyst, på dette materiale. Billederne er for en dels vedkommende fra den nye indlevering, for en del fra Ringkøbing-Skjern Museums øvrige samlinger. Tak til Per Vig, Skjern, der har hjulpet med læsningen af nogle af de vanskeligste dokumenter og bidraget med værdifulde oplysninger.
2. P. Storgaard Pedersen: *Borris Seminariums Historie 1806-1826. Hardsyssels Årbog 1909*, s. 71-105.
3. Christian Krarup: *Stamtavle over efterkommerne af Christian Krarup til Dejbjerglund*. Bagsværd 1958.
4. Kirkebog Borris Sogn (afgangsliister). Rigsarkivet; J.C. Andersen: *Den gamle Købmandsgaard. Aarbogen for Skjern 1952*, s. 1.
5. Johannes Smith: Peder Smith i Nymølle. *Hardsyssels Årbog 1967*; H.P. Hansen: *Papirfabrikker i Vestjylland*. I: Johannes Smith (red.): *Bøger og byer – træk af jysk kulturliv*. Ringkøbing 1949, s. 155-164.
6. Folketællinger Sønder Lem Sogn 1850 og 1855. Rigsarkivet.
7. Christian Fabricius Hansens skudsmålsbog SKJ0X2746, Ringkøbing-Skjern Museum. Peder Smith har ikke helt styr på navneordene og de store begyndelsesbogstaver, men det var sikkert ikke noget problem.
8. Citeret efter Jenny Alkjærsig: *Huse i Hederanden*. København 1944, s. 54.
9. Kim Clausen: *Skjern Gadebilleder før og nu*. Skjern 1983, s. 8-13; Kim Clausen: *Handelsfolk og bydannelser langs med landevejen Holstebro-Skjern, 1850-1914. FRAM – Fra Ringkøbing Amts Museer 2005*, s. 45-58.
10. Ordbog over det danske Sprog. Høker: Person, som (under beskedne former) driver detailhandel, især med levnedsmidler.
11. Kirkebog Skjern Sogn. Rigsarkivet.
12. Christian Fabricius Hansens bog nr. 1 SKJ0X1549, Ringkøbing-Skjern Museum.
13. Skødet er underskrevet til vitterlighed af Christian Hansen – der har sikkert været god forståelse mellem parterne.
14. Bølling og Nørre Horne Herreders næringsprotokol 1858-88 findes i fotokopi i Ringkøbing-Skjern Museum. Selve bevillingen er så vidt vides ikke bevaret. En høkerbevilling var væsentligt billigere, men Hansen var på vej mod større forhold.
15. Skødet fra denne handel findes ikke blandt papirerne fra Ole Krarup Hansen. Det læses i Bølling Nørre Horne Herreds skøde- og pante-protokol B81-SP29 pag. 168. Rigsarkivet.
16. Kirkebog Skarrild Sogn. Rigsarkivet.
17. Kirkebog Skjern Sogn. Rigsarkivet.
18. Folketællinger Skjern Sogn 1860, 1870 og 1880. Rigsarkivet.
19. Alkjærsig, s. 35-36; Andersen, s. 2.
20. Ifølge et brev sendt fra sønnen Andreas Johannes Hansen til lærer J.C. Andersen, Skjern, i 1952 (findes i materialet fra Ole Krarup Hansen). Købmandsgårdens blad i forsikringsprotokollen for Bølling Herred bekræfter historien. Forsikringen blev fornyet i tredje kvartal 1885, hvor bygningerne for første gang anføres at have asfalttag. Skjern Branddirektorat BRL-31 16 forsikring 38. Rigsarkivet.
21. Alkjærsig, s. 42-45; 47-48; Andersen, s. 4-6. Der findes ingen samtidige kilder til produktion og forarbejdning hos købmand Hansen, men Jenny Alkjærsigs veloplagte fortællinger baserer sig på samtaler med købmandens ældste søn Peter Otto Hansen, og de underbygges af den yngste søn Andreas Johannes' omtalte brev.
22. Clausen 2005, s. 49.
23. L. Petersen: *Gennem Seks Hundrede Aar af Skjern Sogns Historie*. Skjern 1927, s. 47.
24. J. Schoppe: *Skjern Sogns Spare- og Laanekasse 1875-1915*. Skjern 1915, s. 23 og 28.
25. *K.F.U.M i Skjern gennem 35 Aar – 1888 – 3. Juni – 1923*. Skjern 1923, s. 16.
26. Realregister Engsig, Skjern sogn, B81-SP126. Rigsarkivet.
27. Bølling Nørre Horne Herreds skøde- og panteprotokol B81-SP35 pag. 542. Rigsarkivet; Andersen, s. 9.
28. Wikipedia (internettets centralnervesystem).
29. Andersen, s. 8.
30. Efter Alkjærsig, s. 54.
31. Realregister Engsig, Skjern sogn B81-SP126. Rigsarkivet.
32. Folketællinger Skjern Sogn 1890, 1901 og 1906. Rigsarkivet.
33. Kirkebog Skjern Sogn, Rigsarkivet.
34. *Ringkøbing Amts Dagblad* 17.2.1910.
35. Citeret efter Alkjærsig s. 58.
36. Christian Ringskou & Frederik Vognsen Hansen: *Vandkraft, produktion og handel på Brejninggaard. Hardsyssels Årbog 2017*.
37. Alkjærsig s. 58.
38. *Ringkøbing Amts Dagblad* 19.5.1945.